

MODULUL 2: ISTORIA APOLOGETICII CRESTINE

Lecția 6, Secolul XX (partea 1: 1900-1950) - Partea A

Table of Contents

MODULUL 2: ISTORIA APOLOGETICII CRESTINE.....	1
Lecția 6, Secolul XX (partea 1: 1900-1950) - Partea A.....	1
Apologetica anti-raționalism (1870-1950).....	2
Controverse apologetice la începutul de secol XX.....	2
Fideismul și provocările lui.....	2
Reacții apologetice catolice.....	2
Psihologismul (un nou fideism), modernismul.....	3
Maurice Blondel (1861—1949): o abordare psihologică, contra raționalismului.....	3
Evaluari și discuții apologetice.....	4
Alfred Loisy (1857—1940): un fideist modernist în căutarea experienței emoțiilor credinței.....	5
George Tyrrell (1861—1909), fideism pragmatic intuitiv, empatie și simpatie spirituală.....	5
Reacții oficiale catolice.....	5
Ambroise Gardeil (1859—1931), o apologetică subiectivă, între raționalism și fideism.....	5
Reginald Garrigou-Lagrange, O.P. (1877—1964), un fideism pro-rațiune.....	6
Respingerea raționalismului.....	6
Jean Levie (1885-1966): respingerea raționalismului „de manual”, istoric, dar și științific...6	
Gilbert Keith Chesterton (1874—1936): o privire înapoi spre misterul biblic.....	7
Étienne Gilson (1884—1978) : o privire înapoi, spre universalismul medieval.....	8
Raționalismul tomist reînviat, și scientismul.....	8
Jacques Maritain (1882—1973): o privire înapoi, spre raționalismul tomist.....	8
Teilhard de Chardin (1881-1955): teorii despre coerența creștinismului și a evoluționismului.....	8

În trecut, înainte de iluminism, apologetica era mai simplă. Ea fie că explica celor credincioși bazele credinței, fie că încerca să răspundă acuzațiilor celor necredincioși și, simultan, încerca să îi convingă de erorile lor. După apariția deismului, apoi a idealismului și liberalismului, apologetica a devenit mai diversificată, iar linia între apărare și atac a devenit mai confuză.

Apar două feluri de apologetică:

1. o apologetică defensivă, care caută să argumenteze cu necredincioșii și să îi aducă la credință.
2. o apologetică de tip sintetic, emergent (revizionist), care încearcă o nouă sinteză între cunoașterea religioasă și cea seculară. În această privință, apologetul de tip nou se află pe un teritoriu nou, al

nimănui, între creștinii conservatori și atei radicali. Rezultatul a luat forma unor noi tipuri de gândire, de la modernismul catolic la liberalismul protestant, la existențialism creștin (dec. 4) și secular (dec. 6), abordări care nasc reacții puternice în sânul bisericilor.

Apologetica anti-raționalism (1870-1950)

Controverse apologetice la începutul de secol XX

Atmosfera generală era la începutul secolului, ca și în sec. 19, o atmosferă anti-intelectualistă. Dezvoltarea științifică asigura un mediu foarte pozitiv și foarte raționalist, în același timp. Logica părea atotputernică, iar în școlile de filosofie domnea o atitudine neo-kantiană, care excludea rolul credinței și asigura, în spirit tomist și descartian (cartezian), că totul era deschis și supus analizei științifice de tip matematic.

Bineînțeles, a apărut o problemă. La orizont se dezvoltau datele mecanicii cuantice care nu mai respecta logica directă și lucrează cu termenii de probabilitate și incertitudine, teoriile undulorii ale materiei și teoria haosului, teoriile fizicii nucleare. Dar nefiind dezvoltate încă, cultura era dominată de un positivism agresiv față de care teologii reacționează. Totuși, nici ei nu cunoșteau fețele noi ale științei, iar reacțiile lor față de pozitivismul științelor mecaniciste și de tip evoluționist (biologice-rasiste), sau determinist (biologic și social) vor sublinia această lipsă de cunoaștere. De fapt, știința urma să suporte niște schimbări majore de paradigmă epistemologică, punându-se bazele unui relativism și agnosticism generalizat, pe care îl regăsim în postmodernism. În prezent, postmodernismul relativist este marele adversar al credinței creștine.

Fideismul și provocările lui

Fideismul este filozofia radicală conform căreia **credința nu este așezată pe temelie rațională** și domină viața spirituală, fără a se folosi de rațiune. Ea s-a impus la sf. Secolul 19 în Europa, ca o reacție față de raționalismul tradițional sau modern, tomist sau de tip nou, științific, mecanicist sau evoluționist.

Reacții apologetice catolice

Multe din reacțiile catolice la fideism au venit din partea unor **convertiți la catolicism**, care regăseau aici puterea autorității și beneficiul continuității instituționale a Bisericii Romano-Catolice. **În loc de demonstrațiile științei ei afirmau credința, dar nu în totalitate, ci o credință sub autoritatea și influența psihologică și instituțională a Bisericii Romano-Catolice.**

Psihologismul (un nou fideism), modernismul

Dulles menționează doi, pe Leon Olle-Laprune (1839—1898) și Fernand Brunetiere (1869—1906). Primul a scris o teză doctorală despre certitudinile morale, și despre caracterul liber, voluntar al credinței; el recomanda și apăra catolicismul pe baza armonizării sale cu aspirațiile profunde ale inimii omenești.

Brunetiere, un critic literar vestit, s-a **convertit la Catolicism**, El amintește des de „falimentul științei” și incapacitatea ei de a furniza un ghid în viață. “Nimeni nu poate demonstra divinitatea lui Hristos”, scrie el. „Ori o crezi, ori nu”.

Maurice Blondel (1861—1949): o abordare psihologică, contra raționalismului

În contextul acestui anti-raționalism neo-Kantian din Paris, și-a început cariera de apologet Maurice Blondel (1861—1949). A realizat un PhD cu Olle-Laprune, numit Acțiunea, **L’Action**.

Blondel a încercat să arate că acțiunea umană, analizată riguros, ajunge să ridice întrebări despre destinul uman și despre sensul vieții umane. Este o abordare fenomenologică. Ea observă că voința umană la nivelul ei cel mai profund, aspiră la o împlinire pe care lumea aceasta nu o poate oferi. **Noi dorim ceea ce numai comuniunea cu Dumnezeu ne poate dăruia și nu putem obține prin eforturile noastre**. Filosofia nu poate stabili realitatea darului supranatural divin, dar poate să identifice că ideea unui asemenea dar are un loc necesar în logica vieții. Prezența supranaturalului nu poate fi însă pusă în evidență prin dovezi quasi-matematice, ci numai prin experiență. **Dacă acționăm prin credință**, putem descoperi că dezvoltarea și succesul vieții sunt rațiuni suficiente cu privire la realitatea revelației.

Această lucrare, **Acțiunea**, a fost acuzată că propune o **apologetică pur psihologică** (1895). Blondel a protestat și a scris o justificare: “Letter on the Requirements of Contemporary Thought in the Field of Apologetics. . . .”, în care își prezintă mai clar programul în trei părți.

Part 1 se ocupă cu trecerea în revistă a metodelor apologeticii pe care le critică (5 metode principale):

1. **apologetică științifică**. Îi dă un vot negativ.
2. **apologetică istorică**, mărturia istorică. Supranaturalul însă nu poate fi verificat (Contra Paul de Broglie).
3. **apologetică etică și beneficii (Chateaubriand, și Olle-Laprune)** Creștinismul ar aduce beneficii excelente. Blondel crede că această afirmație este iritantă pentru atei și necredincioși.
4. **apologetica regăsirii principiilor creștine în natură** (identitatea între catolicism și viață). Georges Fonsegrive (1852—1917). Lui Blondel i se pare neclară identitatea.
5. **apologetica integral raționalistă (tomistă)**. Blondel obiectează că adevărul nu trebuie să fie doar perfect în sine, ca logică, ci și **folositor** în maturizarea spirituală a creștinului.

În **Part 2** Blondel își expune metoda. Mai întâi, el își expune principiul imanenței în gândirea modernă: “nothing can enter into a man’s mind which does not come out of him and correspond in some way to a need for development.”, **„nimic nu intră în gândirea umană, care nu era prezent deja, ca să iasă din gândirea umană, și care să nu corespundă, într-un fel, unei nevoi deja existente de dezvoltare a ființei umane...”** Apoi, dacă vom cerceta afirmațiile implicite de la baza acțiunilor noastre, vom constata că ele nu pot evita problema supranaturalului.

„Doar acțiunea practică, acțiunile efective ale vieții, vor pune pe tapet, în ascuns, problema relației dintre suflet și Dumnezeu”.

A obiectat față de caracterul extern al miracolelor. Miracolul, spunea Blondel „a ajuns să fie tratat ca detașat de fapte și pus ca o placă memorială la intrarea în fortăreața gândirii dogmatice”. Miracolul este important prin relevanța sa interioară. E un simbol al bunătății și prieteniei oferite de Dumnezeu omului.

Pentru Blondel, miracolul nu este o excepție de la legile naturii (Hume). Nu poate fi explicat științific. Un miracol înțeles bine îi conduce la credința creștină pe cei pregătiți sufletește să îl vadă, perceapă, să îl accepte. Miracolul acționează ca miracol pentru cei pregătiți să recunoască acțiunea divină în detaliile vieții.

El a regăsit în cardinalul Dechamps propriile idei: “apologetics must tend not only to make us know and believe but. . . also and primarily to make us be and act more and better.” Blondel îl laudă pe Dechamp că a recunoscut că Biserica furnizează atmosfera în care focul sacru al credinței poate fi transmis în mod eficient.

Evaluari si discutii apologetice

Blondel criticase manualele și seminarele pentru că promovau o concepție apologetică învechită bazată pe două ordine, cea naturală și supranaturală. Credința era văzută ca aparținând ordinului supranatural. Rațiunea folosea dovezi din domeniul natural. De obicei, apologetica pleca de la dovezi din lumea naturală (rațională), ca să conducă la concluzii din lumea supranaturală (credință, cunoașterea de Dumnezeu).

Blondel a inversat ordinea acțiunilor în apologetică, susținând că Dumnezeu sensibilizează interiorul credinței, o acțiune supranaturală, ca să înțelegi lucrurile naturale și să te întorci la El cu mintea, la final.

Mulți au simțit că subminează caracterul rațional al credinței și posibilitatea unei apologetici științifice, de la dovadă la credință. El este în același timp, anti-raționalist și anti-fideist, propunând un fel de fideism care pleacă din acțiune interioară, psihologică.

Blondel a fost acuzat de subiectivism și imanentism. Acuzat de modernism.

Alfred Loisy (1857—1940): un fideist modernist în căutarea experienței emoțiilor credinței

Alfred Loisy (1857—1940), a scris sub numele Firmin, și l-a lăudat pe Blondel pentru reînvierea concepției augustinene despre miracol. “Miracolul”, scria el, “este trenul lumii contemplat prin credință, singurul care poate pătrunde în enigmele lumii”.

Modernisti, conduși de Loisy, au fost influențați de curentele filosofice moderne: evolutioniste, panteiste, vitaliste, pragmatiste. **Pentru ei credința este mai ales o simțire sau o experiență, nu așa de mult o consimțire la un adevăr identificabil și afirmat.** După Loisy, argumentele doar recunosc probabilitatea adevărului, și nu reprezintă un motiv adevărat pentru asentiment.

George Tyrrell (1861—1909), fideism pragmatic intuitiv, empatie și simpatie spirituală

Un englez catolic iezuit. A condus împreună cu Loisy mișcarea modernistă, având o concepție vitalistă despre apologetică, influențată de pragmatism. Conform lui Tyrrell, **argumentele abstracte și pur obiective nu sunt eficiente.** Dacă este să câștige, ele trebuie **conectate cu viața interioară** religioasă a cuiva. Ele trebuie să convingă prin armonie și frumusețe, dar să și câștige prin puritate și conținut satisfăcător.

Teza lui Tyrrell: fiecare om este echipat cu un simț religios, ale cărui dezvoltări, bune sau rele, furnizează criterii experimentale pentru credință, care nu sunt cu nimic mai prejos decât criteriile intelectuale. El caută în lucrarea *Lex orandi (Legea rugăciunii)* să dea o dovadă experimentală pentru creștinism.

Motivul adevărat pentru care cineva aderă la credință nu poate fi cuantificat în argumente apologetice. O empatie, o intuiție simpatice a Duhului Sfințeniei, dă impulsul credinței, nu mintea umană. **Lex orandi est lex credendi. Legea rugăciunii este legea credinței.**

Reacții oficiale catolice

Conducerea Bisericii s-a temut că acest modernism va duce spre naturalism, ori panteism, și că va desfigura evanghelia. Reacția Romei a fost puternică, gata să arunce și pleava, și grâul.

Enciclica Pascendi a pus în discuție apologetica zilei criticându-l pe Blondel, apoi pe Loisy.

The apologetics of Modernism: **Scopul ei este să experimenteze credința (catolică), chiar dacă cineva nu crede, ca în final să ajungă să creadă.** - fideism experiential.

Alt document din Vatican, Jurământul împotriva Modernismului (1910), a reafirmat rolul profețiilor și miracolelor în a convinge oamenii despre credința creștină, ca semne de origine divină.

Suspiciunea aceasta a dus la o stagnare a apologeticii catolice.

Ambroise Gardeil (1859—1931), o apologetică subiectivă, între raționalism și fideism

Dominican. Gardeil a subliniat distincția dintre normal și excepțional în abordarea credinței. Sarcina apologeticii este să stabilească credibilitatea dogmelor romano-catolice, prin argumente istorice și

evidențe filosofice. Argumentele „topice” pot avea o eficiență probabilă, posibilă. Apologetica subiectivă însă subliniază atractivitatea internă a revelației.

Lumea subtilă / perceptibilă a **apologeticii subiective**, conform lui Gardeil:

1. **Apologetica acțiunii**, îi mișcă pe oameni spre credință prin faptul că își pot imagina un ideal de sfințenie care le lipsește (Blondel).
2. **Apologetica morală** subliniază armonia între credință și aspirațiile morale (Olle-Laprune).
3. **Apologetica fideistă** îi determină să acționeze pe baza ipotezei că credința este validă, și astfel, se îndreaptă spre experiențe unde descoperă harul divin (Brunetiere).

Gardeil recunoaște că Apologetica subiectivă este foarte personală, prea personală ca să fie o știință strictă.

Reginald Garrigou-Lagrange, O.P. (1877—1964), un fideism pro-rațiune

Gardeil's eminent pupil Reginald Garrigou-Lagrange, O.P. (1877—1964), a scris multe articole între 1919-1920 și cartea *Revelation Declared through the Catholic Church*.

Apologetul este, conform lui Garrigou-Lagrange, un apărător al credinței, nu un explorator (interogator) al credinței. Apologetica este o știință teologică dar diferă față de teologia sacră, în aceea că ea nu presupune credința interlocutorului, deci nu poate fi demonstrată pornind de la articole de credință. Sub conducerea credinței, apologetul construiește argumente care sunt valide în fața rațiunii naturale. Garrigou-Lagrange este, totuși, prea îndatorat metodelor raționaliste clasice, de manual.

Respingerea raționalismului

In the early part of the century the reliance of apologetics on the teaching authority of Jesus Christ made it more urgent than ever to refute New Testament scholars such as **Strauss, Renan, and Harnack**, who questioned the divine claims and the miracles of Jesus. Many Catholic apologists therefore concentrated on the problem of Jesus.

Jean Levie (1885-1966): respingerea raționalismului „de manual”, istoric, dar și științific

Iezuit belgian, profesor de exegeza NT în Louvain. Poate cel mai incisiv critic al apologetice clasice „de manual”. În cartea **Sub Ochii celui Necredincios** el aplică ideile lui Pierre Rousselot și Joseph Marechal, despre dinamismul intelectului uman și căutarea lui nestăvilită, neîntreruptă după comuniunea cu infinitul. Biserica și Hristos sunt semne vii ale harului infinit ale lui Dumnezeu către Biserică. Doar în acest context, învățătura și minunile lui Isus din NT, apar drept credibile. El observă cinci postulate eronate prezente în apologetica istorică-științifică din manualele de seminar:

1. că evaluarea evidențelor credibile poate fi făcută fără discuția conținutului specific al revelației date;

2. că evidențele credibile sunt accesibile în mod egal tuturor celor doritori, fie credincioși, fie necredincioși;
3. că aplicarea metodelor profane istorice duce la concluzii obligatorii cu privire la semnificația religioasă a lui Hristos;
4. că dispoziția (starea) morală sau religioasă a unui subiect nu joacă un rol real în procesul apologetic;
5. că fiecare din argumentele credibilității reprezintă un proces în sine independent, care poate fi finalizat fără contribuția celorlalte.

Sub papa Pius XII (1939—1958) biserica romano-catolică a început o relaxare a constrângerilor anti-Moderniste. În enciclica despre studiile biblice (**Divino afflante Spiritu**, 1943) Pius XII acceptă analiza critică a formei literare în studiul VT și NT - **Vatican II's Constitution on Divine Revelation (Dei Verbum**, 1965).

Enciclica **Humani generis (1950)**, a avertizat că totuși, există posibilitatea unei cunoașteri naturale a lui Dumnezeu, prin legea morală și prin semne exterioare de credibilitate, așa încât credința în Hristos poate fi dovedită prin lumina rațiunii.

O altă linie influentă a apologeticii catolice a fost critica culturii moderne. Ea susținea că vestul modern a respins autoritatea Bisericii Catolice și de aceea se îndreaptă spre prăpastia nihilismului și disperării. Unii dintre acești apologeți erau convertiți de la anglicanism (e.g., R. H. Benson, R. A. Knox, S. P. Delaney), alții din diferite tipuri de protestantism liberal. Obiecțiile față de protestantism erau liberalismul, scăderea membralității active (Knox), divizarea continuă (Murray Ballantyne), problemele etice, subiectivismul, empiricismul, pierderea unității. Mulți considerau că protestantismul colapsează, se prăbușește. Într-un fel, era regretul de a fi pierdut unitatea Bisericii în vest, nostalgia trecutului, regretul de a-i fi pierdut pe protestanți de sub autoritate. Bineînțeles, estul ortodox era și el pierdut.

Gilbert Keith Chesterton (1874—1936): o privire înapoi spre misterul biblic

Figură proeminentă. A scris **Orthodoxy**, publicată în 1908, după 14 ani de când a devenit catolic (1894).

Călătoria lui spirituală. A fost convins să devină creștin treptat, citind atacurile raționaliștilor împotriva creștinismului și dându-și seama că nu sunt coerente sau convingătoare (Herbert Spencer - evoluționism, Colonel Ingersoll - ateism, etc.).

Orthodoxia este în mod esențial o critică a culturii contemporane lui. El expune lipsurile liberalismului, determinismului științific, materialismului, pozitivismului, evoluționismului mecanicist, etc. Creștinismul este ca o cheie - neregulată, perfectă, provocatoare, deschizătoare de uși, ușile cunoașterii. Așa va scrie în *The Everlasting Man* (1925):

A key is not a matter of argument. It either fits the lock or it does not. It is useless for men to stand disputing over it. . . or reconstructing it on pure principles of geometry or decorative art. It is senseless for a

man to say he would like a simpler key. . . . The key. . . is also full of secrets, of unexplored and unfathomable fallacies, of unconscious mental diseases, or dangers in all directions. If the faith had faced the world only with platitudes about peace and simplicity. . . , it would not have had the faintest effect on that luxurious and labyrinthine lunatic asylum. . . . There was undoubtedly much about the key that seemed complex; indeed there was only one thing about it that was simple. It opened the door.⁵⁹

Chesterton vede lumea în misterul ei, iar credința este sursa inteligibilității ei. Devenind creștini, trecem de la confuzie la înțelegerea lumii și vieții. În cartea *The Everlasting Man* combate vederile simpliste despre istorie ale scriitorului H. G. Wells (*Outline of History*). Oamenii sunt altceva decât animalele, iar Hristos este unic între oameni. Nimeni nu a pretins divinitatea, doar el, nu Moses, Confucius, Buddha, and Muhammad. El nu a învățat doctrine, ci a fost el însuși Calea, Adevărul și Viața.

Étienne Gilson (1884—1978) : o privire înapoi, spre universalismul medieval

Gilson, istoria filosofiei medievale. Activ în 1930s și 1940s. În cuvântările Gifford Lectures din 1931—1932 a spus clar noțiunea sa despre filosofia creștină: “I call Christian every philosophy which, although keeping the two orders formally distinct, nevertheless considers the Christian revelation as an indispensable auxiliary of reason.”

Consideră că spiritul filosofiei medieval este și o apologetică pentru creștinism. Descrie impactul pozitiv al revelației iudeo creștine asupra filozofiei și încrederea în rațiune adusă de teologii catolici scolastici.

În 1936, la centenarul Harvard, Gilson pledează pentru o restaurare a universalismului medieval, care ar fi putut, conform lui, să facă față naționalismului hitlerist și respingerii autorității lui Dumnezeu, unificând știința și religia.

Raționalismul tomist reînviat, și scientismul

Jacques Maritain (1882—1973): o privire înapoi, spre raționalismul tomist

Jacques Maritain, s-a convertit la catolicism în 1906. A fost devotat raționalismului tomist. Dorea o societate bazată pe revelație, un umanism creștin teist. Respingea umanismul centrat pe om, care a condus la comunism și fascism, și dorea un umanism teocentric bazat pe intrupare, care ducea la ispășire pe cruce, la relație cu Dumnezeu. Înțelegea că un creștinism modern va fi secular nu sacramental, dar prezența evangheliei va sfinți societatea seculară.

Teilhard de Chardin (1881-1955): teorii despre coerența creștinismului și a evoluționismului

Paleontolog iezuit Pierre Teilhard de Chardin (1881—1955). **A încercat să fie un apologet catolic creștin pentru mediul academic științific, și a crezut că poate îmbrăca adevărul creștin în haine evoluționiste.** Sau că poate trage masca de pe fața ateismului evoluționist ca să dovedească faptul că în esență era compatibil cu creștinismul. “To point out this strong, genuine and total coherence

[between science and Christian revelation], this will be my whole 'apologetic'." Din acest punct de vedere este un apologet **conformist**.

Într-un fel era și **restorationist** pentru că încerca să aducă împreună oamenii de știință, și pe cei educați, familiile, prin medierea conceptelor diferite ale creștinismului și evoluționismului. El credea că lumea este un sistem coerent, capabil să fie transmis și receptat prin evanghelie. În sinteza sa, de Chardin crede că lumea este dinamică și evoluează continuu spre stadiul superior al vieții (de la neviață), și al conștiinței (de la mișcare simplă).

În cartea sa **Cum cred eu (How I believe)**, el explică faptul că **la baza credinței este evanghelia** și părerea că lumea este într-o **continuă dezvoltare coerentă**. În al doilea rând, **el crede în Spirit** (gândire, libertate, reflecție), și că aceasta spiritualitate este ținta. În al treilea rând, la fel **ca Blondel, crede că în cursul acțiunii umane se vede natura umană și nevoia de mântuire**. În al patrulea rând, nemurirea este personală (afirmă persoana, personalitatea). Lumea tinde spre afirmarea ființei, a personalității, dar și a comunității, într-o uniune a dragostei. Uniunea dragostei, în comunitate, păstrează personalitatea, nu o dizolvă.

În final, el crede că religia este un fenomen important, necesar în comunitate pentru realizarea conștiinței colective. Vede și nevoia de minuni și profeții, dar și dezvoltarea prin acțiune și apariția armoniei între divin și uman. **Ia în considerare 3 feluri de religie: antică răsăriteană, secularismul umanist contemporan vestic, și credințele biblice**. Admiră în primele, un simț al unității cosmice. Admiră umanismul panteist modern, dar prețuiește individualismul și recuperarea individualității personale, mântuirea, în creștinism. **O sinteză a celor trei ar fi răspunsul protrit, istoric și cultural. La Teilhard religia universală este cea a unui Hristos universal, și spre ea converg toate. Scopul și ținta unirii tuturor este punctul OMEGA**. Intuiția și atracția acestui punct Omega este forța motrice motivatoare în tot universul. Ideea unui Hristos cosmic, comunitar, din NT, este dovada că punctul Omega există. Filosofii omenesți, cum ar fi marxismul, nu simt bine acest punct omega.

Observăm un anume **concordism** în teoria sa, între Biblie și știință. Își dă seama de anumite probleme: Odată ce am pan-creștinat universul, și am integrat creștinismul în creștinismul și cosmogeneza, și l-am generalizat pe Hristos mântuitorul, în Hristos care asigură evoluția omenirii, oare mai avem același Hristos cu cel din evangheliile NT?

Gilson crede că Teilhard a gândit un fel de **teologie ficțională de tip gnostic**, pe când în NT nu vorbește de nimic asemănător cu punctul Omega.

Maritain, crede că a apologetica lui Teilhard este rătăcită, nu departe, de fapt, de **o gândire evoluționistă în stilul lui Nietzsche**, care credea în superumanitate sau omul final superior, nou.